

НАСТАВА

37.091.3::811.163.41

37.091.64:821

<https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.2.13>

ЗОНА В. МРКАЉ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 9. 10. 2023.
Прихваћен: 28. 10. 2023.

НАУЧНО-ПОПУЛАРНИ, ИНФОРМАТИВНИ И КЊИЖЕВНОНАУЧНИ ТЕКСТОВИ У СТАРИЈИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ НЕКАД И САД

У овом раду разматра се улога научно-популарних, информативних и књижевнонаучних текстова у школским програмима и ђачким читанкама некад и сад. Указује се на особениости наведених врста текстова и њихов утицај на развој читалачких компетенција ученика. Издвајају се и именују научно-популарни текстови унети у читанке од 70-их година до краја прошлог века, као и они унети у нове програме наставе и учења. Истиче се потреба за развојем вештине читања различитих типова текстова са разумевањем. Анализира се значај поменутих текстова у односу на књижевноуметничке, при заснивању корелативних наставних приступа.

Кључне речи: настава српског језика и књижевности, научно-популарни текстови, информативни текстови, књижевноуметнички текстови, стандарди ученичких постигнућа, читалачке компетенције, програми наставе и учења, читанка.

* zonamrkalj61@gmail.com

1. Увод

Пре детаљнијег бављења најављеном темом, важно је истаћи да се ни у програмима наставе и учења, а не би требало ни у стручној пракси, термин научно-популарни текстови не изједначава са термином књижевнаучни текстови. Наиме, под књижевнаучним текстовима подразумевају се биографије, ауто-биографије, путописи, мемоари и дневници. Остали облици, попут есеја и репортажа не припадају наведеној групи (а понекад се појављују, најчешће у оквиру класификација, на блогovima наставника српског језика и књижевности).

„Научно-популарни текстови припадају посебној групи прозних жанрова који доприносе популаризацији научних феномена и истраживања” (Димитријевић 2017:7). У научно-популарним текстовима представљају се научне чињенице, језиком доступним широком кругу читалаца. Ови текстови не разматрају обавезно задате теме на литераран начин, те је литерарност наглашенија у књижевнаучној прози. Мада научно-популарне прозне врсте не садрже елементе фикције, него се у њима појављују стварне личности, излажу чињенице и приказују реална збивања – по својим карактеристикама приближавају се књижевноуметничком функционалном стилу.

У књижевнаучној прози се задате теме анализирају и тумаче на литераран начин. Неке од њених стилских одлика јесу језички једноставније обликоване, али је одликују и научно утемељена објашњења, емоционални набој и присуство имагинације.

Информативни текстови у настави су најчешће намењени употпуњавању ученичких знања о одређеној теми. У ту скупину се, према начину рада у школи, укључују и лексикографске одреднице из различитих речника (речника грчке, римске, српске и словенске митологије, Вуковог *Рјечника*, обичајних речника...), док се као информативни текстови наводе вест, извештај, репортажа, интервју и сл¹. Избор из часописа за децу доноси добру замисао састављача програма, која би требало да подстакне наставнике да ученицима представе, самостално или уз помоћ библиотекара, актуелне, као и старе часописе намењене младима и тако их мотивишу да истражују занимљиве теме, или да уређују школске новине и часописе.

2. Научно-популарни и информативни текстови у читанкама Петра Гудеља

Мада у претходним школским програмима, гледано од 70-их година 20. века, па до почетка 20. века, не наилазимо на посебно издвојен попис текстова који не припадају књижевноуметничком корпусу, у читанкама Петра Гудеља отвара се сасвим другачија слика.

¹ О врстама и типовима текстова у настави видети више у: Мркаљ 2016: 203–216.

Читанке Петра Гудеља (за старије разреде основне школе) представљају непресушан извор података за истраживаче наставних програма за предмет Српски језик (и књижевност) у другој половини 20. века. Оно што посебно привлачи истраживачку пажњу јесте чињеница да је Петар Гудељ, поред литерарних текстова прописаних школским програмима, додавао у своје читанке мноштво одломака из других типова текстова, све са циљем да ученицима понуди ширу слику о оном о чему читају и уче. Иако овакав приступ ојачава постојање позитивистичке методе као доминантне у некадашњој настави књижевности и јачање *спољашњег приступа* тумачењу (а данас се тежи заснивању иманентних приступа наставној интерпретацији), и у савременој школи се, највише преко осмишљавања корелација са другим наставним предметима (нпр. при организовању такозваних тематских часова и пројектне наставе²), препознаје враћање на некадашња поступања у настави књижевности.

За разлику од аутора читанки, ранији школски програми нису препознавали изборне и факултативне текстове. Тако је наставницима била остављена слобода и могућност да постојеће текстове у читанкама користе примењујући компаративни приступ (најчешће уколико су текстови који се пореде у тематско-мотивској спрези), или да развијају хоризонталне и вертикалне наставне корелације (увидом у књижевнонаучне текстове: биографије, аутобиографије, путописе, мемоаре и дневнике), чиме су се шириле и употпуњавале методичке радње попут мотивисања ученика за читање, доживљавање и тумачење књижевног дела, локализовања (ширег и ужег) и истраживачког читања.

Илустрације ради, овде ћемо указати на неке од научно-популарних, књижевнонаучних и информативних текстова које је Петар Гудељ (поред програмом одређених књижевних текстова, као и оних које је аутор самоиницијативно одабрао као литерарне факултативне текстове) унео у читанку за осми разред основне школе *На звезданим друмовима* (1983) и у читанку за шести разред, *Ведар дан* (1978).

Једну групу текстова чине они који су погодни за заснивање различитих наставних корелација. Одломак из књиге *Коментари о галском рату* Гаја Јулија Цезара (в. 1983: 114–115), која се може жанровски подвести под мемоарску прозу, проширује ученичка знања из историје о великом војсковођи, као и из географије, у овом случају о Херцинској шуми о којој је Цезар писао, а која се некад простирала од данашње Швајцарске до Румуније. Одломак из путописа Растка Петровића *Африка* (ово дело се и данас налази у изборном корпусу), под називом „Савана” (1983: 175–176) такође корелира с Географијом и с Биологијом као школским предметима. Одломци из писама Винсента Ван Гога његовом брату

²Пројектна настава усредсређена је на исходе наставе и учења, на бављење актуелном проблематиком из реалног живота у окружењу (или повезивање градива и стварности); доминантан је групни рад и рад у пару; наставник је координатор и критички пријатељ, развија се сарадничко-тимски рад; повезаност са другим научним подручјима и људским делатностима; обезбеђује се одлична међупредметна корелација; знање је функционализовано; унапређују се организацијске и комуникацијске способности ученика.

Теу, названи „Разговор с природом” (1983: 249) омогућују наставне корелације с ликовном уметношћу (Ван Гог, објашњавајући разлику између портрета и фотографије, истиче да портрети имају живот који извире из сликареве душе, док на фотографији увек остаје нешто мртво), али садрже и васпитни карактер: велики сликар у својим писмима брату цитира реченицу француског колеге Гистава Дореа (1832–1883) „Стрпљив сам као коњ” (1983: 251), дајући на значају уметничком перфекционизму, стрпљењу, снази карактера, храбрости и честитости стваралаца. Користећи се богатим илустрацијама, Петар Гудељ је упоређивао дела ликовних уметника са поезијом одабраних песника. Репродукција уља на платну Франциска Гоје (1983: 63) „Трећи мај 1808” доводи се у везу са песмом Федерика Гарсије Лорке „Стрелци”. Гоја (1746–1828) и Лорка (1898–1936), раздвојени читавим веком, сликају једну слику и пишу исту песму о борби и слободи. Гудељ истиче: „Песник је наслутио злочин, а сликар га је приказао у свој његовој стравичној лепоти. Песник праги стрелце, а сликар их затиче на делу” (1983: 64).

Другу групу текстова чине они намењени величању историјских личности, хероја и ратника везаних за историју српског и југословенских народа и лепоте природе Југославије. Одломак из путописа *Писма из Италије* у Гудељевој читанци насловљен је Његошевим речима: „Црна Гора је кремен који на сваки удар огањ одаје” (1983: 26). У потоњим школским програмима, делови из наведеног путописа Љубомира Ненадовића препознају се и под насловом „Црногорци не љубе ланце”. Текст „Карађорђе на Параћину” Петра Јокића, из књиге *Сведочанства о првом устанку* (1983: 45–47) представља сећања аутора-устаника на значајан период српске историје. Ова читанка садржала је и чланак „Стварање Народноослободилачке војске Југославије” (1983: 60), објављен први пут 1942. године, чији је аутор Јосип Броз Тито. Уплив ангажованих текстова у наставу није се вршио директно, преко школских програма, већ уз помоћ аутора читанки који су били заговорници владајућих политичких идеја. Изборни корпус факултативних текстова у Гудељевим читанкама био је обогаћен и текстовима писаним књижевноуметничким стилем, који су осликали идеје херојства и свесног страдања за отаџбину или су одавали почаст значајним људима из српске историје, на пример: песма „У спомен на тамновање Светозара Марковића” (1983: 52–54), из циклуса песама Оскара Давича о овом српском социјалистичком теоретичару и борцу, осуђеном 1874. због борбе за друштвену правду и демократију. Слици Народноослободилачког рата Гудељ придодаје и хуморну ноту, наводећи (како он жанровски одређује) ратничку анегдоту „Видиш да сам прав” (1983: 89) из дневника Пека Дапчевића, прослављеног војсковође из Народноослободилачког рата.

Путописна проза Милоша Црњанског *Наша небеса* уврштена је у нови програм наставе и учења за седми разред основне школе. Препоручени одломак „Крф – Плава гробница” корелира са песмом „Плава гробница” Милутина Бојића и истоименом песмом Ивана В. Лалића. У Гудељевој читанци *Ведар дан* (1978) изабран је одломак из *Наших небеса* који, уз уџбеничку радну апаратуру,

готово поетски текст Црњанског о лепотама Бачке, Словеније, Лике, Босне, Дубровника, Црне Горе и Македоније претвара у идејни поклич братства и јединства свих југословенских народа.

Трећу групу текстова чине изборни садржаји који су ученицима скретали пажњу на мукотрпан живот људи под колонијалном влашћу, давали смернице за борбу радничке класе, укидање власти буржоазије и успостављање бескласног друштва. Гудељ издваја репортажу Албера Лондра, чувеног француског путописца и новинара, „Шума говори” (1983: 171). Ова репортажа настала је између два светска рата и у њој је описано тешко опстајање домородачког становништва у колонијама. Аутор читанке је користи да би истакао како се од шездесетих година прошлог века стање у Африци темељно изменило: на рушевинама европских колонија стасале су независне афричке државе које воде самосталну и независну политику. Тадашња Социјалистичка Федеративна Република Југославија је земља која подржава и помаже ослобођење афричких народа и ослободилачке покрете који се боре за слободу. Како су читанке Гудељевог доба (као и школски програми у другој половини 20. века, све до 90-их година) биле усмерене ка моделовању младих читалаца у складу са идејама и опредељењима Комунистичке партије Југославије, ученици су као изборни текст савлађавали и одломке из *Манифеста комунистичке партије* (1983: 48–49) Карла Маркса и Фридриха Енгелса.

Као посебну занимљивост, овде издвајамо радну апаратуру уз одломке из *Манифеста комунистичке партије*, уз коју се, у виду подужега објашњења, ученицима скреће пажња на појмове који им можда нису у потпуности јасни (попут: манифест, партија, буржуј, пролетер, класна борба, патрициј, плебејац, барон, сталез итд.), те се они упућују на коришћење следећих речника: *Речник страних речи и израза* Милана Вујаклије, *Рјечник страних речи, кратица и израза* Братољуба Клаића, *Турцизми у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића, *Рјечник хрватског или српског језика* Југославенске академије знаности и умјетности из Загреба, *Речник српскохрватскога књижевног језика* (који су заједнички припремиле Матица српска и Матица хрватска), као и на многе лексиконе и енциклопедије (уп. 1983: 50).

И други аутори читанки (90-их година 20. века), поред уважавања концепта школских програма у којима су егзистирала књижевна дела одабраних писаца из целокупног јужнословенског корпуса³, уносили су, као факултативне, текстове о

³ Илустрације ради, овде наводимо избор неких текстова (претежно књижевноуметничких, али и информативних и научно-популарних) које су аутори Павле Илић и Милутин Петровић унели у своју *Читанку за V разред основне школе „Иза шума, иза гора”* (1985): Јосип Броз Тито, „Ми смо градитељи своје сутрашњице и господари властите будућности”; народна лирска песма „На Кордуну гроб до гроба”; Бранко Попић, „Сурово срце”; Славко Вукосављевић, „Кадифача”; Данко Облак, „Хапшење”, одломак из романа *Модри прозори*; Десанка Максимовић, „Спомен на устанак”; Момчило Стефановић, „У госте старим знанцима” (немачки фашисти су за време Другог светског рата протерали велики број Словенаца у Србију и њих прихватају српски родољуби); Владимир Назор, „Нађена девојчица”; Душан Васиљев, „Домовина”; народне умотворине: *Боље гроб, него роб, Боље је часно умрети, него нечасно живети, Слобода не долази сама...*; Чарлс Дикенс, *Оливер Твист*

Народноослободилачкој борби, у којима се велича улога партизана, на пример, одломци из *Дневника 1941*, Драгојла Дудића (Алексић 1996: 44). У својој Читанци за VIII разред основне школе, аутор Вук Алексић наводи текст „Младима припада будућност” (1988: 33), који представља одломак из разговора Јосипа Броза Тита са спортистима (чланак је објављен у дневном листу „Политика” 24. јуна 1971. године). Одломку из књиге Владимира Дедијера (историчара, академика, публицисте и учесника Народноослободилачке борбе) *Јосип Броз Тито – прилози за биографију* (1988: 37–39) поклања се значајна пажња кроз развијену радну апаратуру, уз тумачење књижевних термина *биографија* и *дневник*. У овој читанци ученици су имали прилике да читају и одломак из дела *Записи из ослободилачког рата* Родољуба Чолаковића (комунистичког револуционара, књижевника, учесника Шпанског грађанског рата, бившег председника Владе Народне Републике Босне и Херцеговине, народног хероја), под насловом „Преко Коњуха” (1988: 48–50). Чолаковићеви лични доживљаји и сазнања из НОБ-а представљени су у виду документарно-мемоарске прозе.

Ново време

Ревизије наставних програма за основне школе, које су започеле 2003. године и постепено се развијале до 2008, да би се потом испољиле у својој целости, изнедриле су званични захтев за увођењем у наставу српског језика и књижевности и осталих типова текстова, поред књижевноуметничких.

Увођењем докумената о стандардима ученичких постигнућа, у настави српског језика и књижевности појавила се потреба да се појачано увежбава и развија ученичка вештина читања с разумевањем књижевноуметничких и осталих типова текстова. На развијању ученичких способности да читају с разумевањем инсистирало се ради постизања бољег успеха наших ђака на ПИСА тестирањима, на којима ни српски језик ни српска књижевност нису заступљени. Увођење нових садржаја у програме отежало је могућност наставника да са ученицима ваљано интерпретирају обавезне књижевне текстове, без могућности повећања часова Српског језика и књижевности.

Проблем „кризе читања” донекле је био продубљен и одсуством именована домаће лектире у школским програмима, јер је пракса показала да ученици махом читају и тумаче само одломке књижевних дела, постојеће у читанкама. Од

(одломак „Молим Вас, господине, хтео бих још мало”); Чен Целонг, „Балада о колицима” (мотиви глади и сиромаштва); Микола Кочиш, „Летње вече” (о животу русинске сиротиње); песма америчких црнаца „Црно је лепо”; Михаљ Мајтењи (мађарски аутор), „Необични поклон”; Петре Андреевски, „Камо ћеш, Росо” (одломак из македонског романа *Пирика*, редак текст с тематском позадином Првог светског рата); песма „Медвед у селу”, словачког песника Јураја Тушјака; песма руског песника Евгенија Јевтушенка „Хумор”; изборни текст Ериха Кестнера (немачког аутора, сценаристе и сатиричара) „Електрополис, град аутомат”; „Бау-бау”, текст румунског писца Јона Марковићана и албанска народна приповетка „Старац и младић”. Овакав избор текстова директно је утицао и у образовном и у васпитном смислу на стасавање генерација југословенских ђака.

школске 2017/2018. домаћа лектира је званично враћена у оквир обавезних програма наставе и учења (прво у пети разред основне школе).

Борба за стицање статуса „натпредности” предмета Српски језик и књижевност и даље траје. Рад на језичкој култури, који би требало да је обавезујући за све наставнике, без обзира на то који предмет предају, и даље је искључиво у опису предмета Српски језик и књижевност, иако би бављење читањем и разумевањем других врста текстова (пре свега оних писаних научним функционалним стилем који препознајемо у различитим уџбеницима) требало да буде задатак свих који раде у просвети. Неко би рекао да у првом плану више није упознавање ђака с врхунским делима српске књижевности и развијање љубави према књижевности, већ развој читалачке писмености и широка функционализација знања, као и упознавање са знаменитим личностима из области науке, културе и уметности ради јачања опште културе савремених ђака. Одсуство појединих дела српске књижевности (која су се раније читала и тумачила) отворило је простор за уношење корпуса тзв. изборних текстова који, кад се одаберу у одређеном броју, постају обавезни. Научно-популарни и информативни текстови наводе се у новим школским програмима у оквиру посебно насловљеног дела документа, а од понуђених наслова препоручују се бар два за обраду.

Најновијем корпусу научно-популарних и информативних текстова претходи је другачији избор. Овде ћемо се посебно осврнути на књигу лектире за осми разред основне школе *Научнопопуларни и информативни текстови* (2017), у оквиру Библиотеке чији је уредник проф. др Тиодор Росић. Овај рукопис приредила је колегиница Маја Димитријевић, методичар српског језика и књижевности са Педагошког факултета у Јагодини.

Ова лектира за осми разред садржи избор из претходно прописаних, односно препоручених садржаја у *Правилнику о наставном програму за осми разред Основног образовања и васпитања* (2010), у оквиру одељка „Научно-популарни и информативни текстови”. Иако предложени текстови више не егзистирају у новим програмима наставе и учења, они и надаље могу послужити креативном наставнику приликом планирања начина рада на часовима редовне или додатне наставе. То су одломци из биографија Вука Стефановића Караџића и Марије Кири, лексикографске одреднице из речника српске, грчке и римске митологије и књига које пописују низ обичаја у нашој традицији о националној и хришћанској култури, а на њих се надовезују и смернице за учтиво понашање у савременим животним околностима.

Књига лектире *Научно-популарни и информативни текстови* састоји се од три целине: *Биографије великих умова*, *Из митолошких речника* и *Од обичаја до бонтона*. Она у потпуности подржава садржај претходног школског програма за осми разред, у оквиру предмета Српски језик⁴, али га и проширује. Редослед и избор понуђених текстова омогућују стицање додатних знања, значајних за

⁴ Овде се наводи претходни назив предмета, Српски језик. Према новој номенклатури, предмет је у старијим разредима основне школе именован као Српски језик и књижевност.

општу културу наших ученика, али и одраслих читалаца. Оно што је посебно важно, то је податак да одабрани прилози доприносе функционализацији знања, те су везани и за практичну примену прочитаног, у свакодневном животу. Такође, многи наведени текстови могу се довести у везу са књижевноуметничким текстовима који се у школи читају и тумаче, што доприноси бољем обостраном разумевању и интерпретацији истих, уколико наставник заузме компаративни приступ у наставном проучавању и изврши квалитетна планирања наставних садржаја.

У првом делу лектуре наведени су одломци из књиге Миодрaга Поповића, *Вук Стефановић Караџић*, која се и данас сматра најпримеренијом књигом о животу и делу Вука Стефановића Караџића за узраст ученика основних школа. Одговарајући избор поглавља: *Велика школа*, *Игра око кнеза* и *Уметник осветљава личност великог српског реформатора* на начин који дотиче најзначајније сегменте Вуковог делања. Одломци из дела Еве Кири о Марији Кири и значају ове велике научнице („Париз”, „Пјер Кири”, „Проналазак радијума”, „Лабораторија”), помажу ученицима да доживе снагу, памет, знање и моралну вредност једне жене која је, и поред своје генијалности, у прошлости била у сенци свога супруга.

Избор из митолошких речника доноси садржаје који су битни за разумевање многих литерарних дела из наставног програма. Увидом у одреднице овог речника, ученик може проширити своја знања, али и размишљања о симболици мотива које препознаје у целокупном књижевном стваралаштву. Мотив *анђела* довешће се у везу са Попином поезијом, *венац* ће помоћи разумевању српских обредних и обичајних песама, *вила* ће се препознати у народној лирици, епизици и усменим прозним облицима, *воденица* ће се довести у везу са приповеткама Милована Глишића, *немушти језик* са истоименом народном бајком...

Речник грчке и римске митологије Драгослава Срејовића и Александрине Цермановић-Кузмановић подсетиће ученике на знања која су стекли у нешто млађим разредима и из књижевности и из историје, али ће их припремити и за квалитетан рад у првом разреду средње школе. Млади читаоци сусрешће се са симболиком цвећа, са митолошким јунацима, оним што носи срећа; научиће како изгледају грифони, шта су Танталове муке и шта се све налази у Пандориној кутији.

Поглављем *Од обичаја до бонтона* појачава се потреба да се ђацима укаже на важност и вредност годишњих обичаја у Срба, на њихов смисао и постојаност кроз векове (*Врбица*, *Ђурђевски уранак*, *Преображење*, *Сретење*), описаних у књизи Милета Недељковића. Из *Обичајног бонтона* Драгомира Андрића издвојене су најзначајније културолошке појаве везане за хришћанске обичаје и празнике: крштење, Детињци, Материце, Очеви. У наставку треће целине ове лектуре, место се уступа хумористичком и едукативном приступу Јасминке Петровић најважнијим правилима лепог понашања и књизи *Бонтон*.

У тренутно актуелним програмима наставе и учења за старије разреде основне школе, научно-популарни и информативни текстови распоређени су на следећи начин.

У петом разреду чита се: Вук Ст. Караџић: „Божић” (одломак из *Српског рјечника*); Доситеј Обрадовић: „О љубави према науци”; М. Петровић Алас: *У царству гусара* (одломци); Милутин Миланковић: *Успомене, доживљаји, сазнања* (одломак) и избор из енциклопедија и часописа за децу (уп. Правилник 2017).

У шестом разреду чита се: Вук Караџић: *Живот и обичаји народа српскога*: „Божић” (одломак); „Ђурђевдан” (одломак); „Додоле, прпоруше и чароице” (одломци); Владимир Хулпах, *Легенде о европским градовима* (избор); Никола Тесла, *Моји изуми* (поглавље по избору); Жан-Бернар Пиј, Серж Блок, Ан Бланшар, *Енциклопедија лоших ђака, бунтовника и осталих генијалаца* (избор); Гроздана Олујић, *Били су деца као и ти*, избор (уп. Правилник 2018).

У седмом разреду чита се: Михајло Пупин, *Са пашњака до научењака* (одломак); Јелена Димитријевић, *Седам мора и три океана* („Путем око света”, одломак или „Нови свет”, одломак); Милош Црњански, *Наша небеса* („Крф, плава гробница“ – одломак); Јован Цвијић, *Охридско језеро* (одломак); Пеја Милосављевић, „Потера за пејзажима”; Светлана Велмар Јанковић, *Српски Београд деспота Стефана* („Капија Балкана”); уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и културноисторијским споменицима завичаја; избор из енциклопедија и часописа за децу (уп. Правилник 2019).

У осмом разреду чита се: Веселин Чајкановић, „О ускршњим обичајима”; Милутин Миланковић, *Кроз васиону и векове* (одломак); Хилда Дајч: *Писма* – одломак; Споменка Крајчевић: *Кругом двојке* (избор одломака: „Унутрашња пруга”, „Станица пристаниште”, „Почетак и крај”, „Одлазак”; „Станица Калемегдан”, „Гозбе”, „Теорија”; „Станица Браће Барух”, „Извесност”, „Тајна”; „Станица Вуков споменик”, „Простор”, „Булеварска бајка”); Герман Титов, „25 сати у свемиру” (уп. Правилник 2020).

Примећује се да су у корпус научно-популарних текстова (ученици нарочито добро прихватају текстове Михаила Петровића Аласа, Николе Тесле, Михајла Пупина, Милутина Миланковића) смештени и књижевнонаучни текстови (аутора: Гроздане Олујић, Јелене Димитријевић, Милоша Црњанског, Светлане Велмар Јанковић итд.), те се може закључити да се научно-популарни текстови могу сматрати одредницом која у свој оквир прима све текстове који садрже компоненту сликовитог представљања научних чињеница, описивања разноврсних сазнања и открића, пружања информација о дешавањима у свету науке, кроз афирмисање одређене историјске епохе, значаја поднебља и биографија научника и истраживача, мање или више литерарно обликованих. Кроз различите облике путописног наратива могуће је упознати ученике са културолошким, историјским и научно-биографским специфичностима које произилазе из ове прозе.

3. Развој вештине читања различитих типова текстова са разумевањем

Потреба да се у оквиру предмета Српски језик и књижевност ученици оспособе да читају с разумевањем различите типове текстова, дефинисана је у доку-

менту о стандардима ученичких постигнућа (в. Образовни стандарди 2010: 15–24). Првобитно објављени стандарди за крај основног образовања доживели су у међувремену и своју ревизију, али тај нови документ, без обзира на чињеницу да је настао пре неколико година, још увек није ушао у српске школе. Јавна расправа поводом ових стандарда организована је у периоду од 30. септембра до 20. октобра 2022. године. Овде ћемо навести неке од сличности и разлика са основног нивоа, које ова два важна, кровна документа нашег образовног система доносе и тако показати зашто је веома значајно да наставник нађе времена и начина да приликом планирања реализације наставног градива у рад са ученицима укључи, поред литерарних, и текстове осталог типа.

У оквиру специфичне предметне компетенције 3, на основном нивоу ученичких постигнућа, наведено је:

Ученици се служе књижевним језиком у различитим комуникативним ситуацијама. Изражавају своје мишљење аргументовано, уважавајући туђе ставове. Бирају одговарајући језички израз у складу са контекстом. Стварају различите врсте текстова. Читају, разумеју и парафразирају књижевне и неуметничке текстове. Користе читалачку писменост и различите стратегије читања и учења. Исказују љубав према књижевности и поштују вредности националне културе и културе других народа. Имају развијене читалачке навике и схватају значај читања за развој сопствене опште културе и знања. Препознају говор мржње као негативну појаву (в. Стандарди у образовању: <https://ceo.edu.rs/novi-standardi-postignuca-javna-rasprava/>).

Овом компетенцијом се посебно истиче на чему почивају елементи онога што ученик треба да научи, које вештине треба да стекне и како да их примењује.

Ученици/ученице:

- СРП.ОО.О.3.1. Користе знања из језика како би се правилно, јасно и примерено комуникативној ситуацији изражавали писаним и усменим путем у приватном и јавном животу.
- СРП.ОО.О.3.2. Умеју да прочитају и употребе информацију исказану у различитим облицима (табела, графикон, хипертекст...) и представе је на различите начине (усмено, писмено, визуелно, дигитално).
- СРП.ОО.О.3.3. Пишу примењујући различите форме казивања и различите функционалне стилове.
- СРП.ОО.О.3.4. Усклађују одговарајући језички израз са контекстом (укључујући и конструктивну комуникацију у сарадњи са другима, у групи, на друштвеним мрежама и интернету).
- СРП.ОО.О.3.5. Изражавају аргументовано своје мишљење у складу са контекстом, уважавајући туђе ставове.
- СРП.ОО.О.3.6. Препознају говор мржње и дискриминаторне ставове у свакодневним ситуацијама и у медијима као негативну појаву; поштују личне и културолошке различитости.
- СРП.ОО.О.3.7. Користе читалачку писменост (проналазе информације, разумеју опште значење текста, интерпретирају значење текста) као средство за учење других предмета.

- СРП.ОО.О.3.8. Примењују различите стратегије читања и прилагођавају их природи текста и сврси читања (информисање, учење, естетски доживљај, забава); читају, разумеју и интерпретирају нелинеарне текстове.
- СРП.ОО.О.3.9. Имају развијене читалачке навике и схватају значај читања за развој сопствене опште културе и знања.
- СРП.ОО.О.3.10. Разумеју значај књижевности и културе у свом животу; развијају креативност и сопствене стваралачке способности на свим пољима; вреднују књижевност као суштински део националне, европске и светске културе и као средство за промоцију различитих култура.
- СРП.ОО.О.3.11. Користе знања из језика и књижевности за учествовање у различитим културним садржајима (приредбе, представе, књижевне вечери, изложбе, перформансе...), реализују унапред осмишљене идеје, учествују у пројектима који се тичу школе и локалне заједнице.
- СРП.ОО.О.3.12. Састављају једноставнији говорени или писани текст према задатом критеријуму, одговорно се односећи према питањима везаним за интелектуалну својину.
- СРП.ОО.О.3.13. Увиђају значај језика у неговању културног и националног идентитета; поштују језике националних мањина у Србији и познају елементе њихове културне баштине и историјског наслеђа (в. Стандарди у образовању: [www. https://ceo.edu.rs/](http://www.ceo.edu.rs/)).

Уколико се ови развијени стандарди са првог нивоа упореде са стандардима истог нивоа, наведеним у првом документу⁵, долази се до закључка да је у новом документу знатно проширен корпус наставних циљева. Оно чему се тежи у настави књижевности не налази се више само у оквирима стицања знања о српској и светској књижевности, већ у упознавању са ширим контекстом деловања различитих типова текстова на ученике и стицању различитих практичних вештина потребних у даљем животу.

⁵ Ученик/ученица СЈ.1.1.1. разуме текст (хирилични и латинични) који чита наглас и у себи; СЈ.1.1.2. разликује уметнички и неуметнички текст; уме да одреди сврху текста: експозиција (излагање), дескрипција (описивање), нарација (приповедање), аргументација, пропаганда; СЈ.1.1.3. препознаје различите функционалне стилове на једноставним примерима; СЈ.1.1.4. разликује основне делове текста и књиге (наслов, наднаслов, поднаслов, основни текст, поглавље, пасус, фуснота, садржај, предговор, поговор); препознаје цитат; служи се садржајем да би пронашао одређени део текста; СЈ.1.1.5. проналази и издваја основне информације из текста према датим критеријумима; СЈ.1.1.6. разликује у тексту битно од небитног, главно од споредног; СЈ.1.1.7. везује информације и идеје изнете у тексту, уочава јасно исказане односе (временски след, средство – циљ, узрок – последица и сл.) и изводи закључак заснован на једноставнијем тексту; СЈ.1.1.8. чита једноставне нелинеарне елементе текста: легенде, табеле, дијаграме и графиконе (Образовни стандарди 2010: 18).

У оквиру описа Програма наставе и учења за осми разред основне школе⁶, наведено је, а овде се уз парафразу истиче следеће најбитније: Овако конципирани програми подразумевају да оствареност исхода води ка развијању компетенција, и то како општих и специфичних предметних, тако и кључних, као и међупредметних. Садржаји више нису циљ сами по себи, већ су у функцији остваривања исхода који су дефинисани као функционално знање ученика тако да показују шта ће ученик бити у стању да учини, предузме, изведе, обави захваљујући знањима, ставовима и вештинама које је градио и развијао током једне године учења конкретног наставног предмета. Програми наставе и учења усмерени су на процес и исходе учења, а не на саме садржаје који сада имају другачију функцију и значај. Овим су постављени темељи развоја кључних и општих међупредметних компетенција које желимо да наши ученици имају на крају основног образовања.

На путу остваривања циља и исхода кључна је улога наставника који добија значајан простор за слободу избора и повезивање садржаја; метода, поступака и техника наставе и учења и активности ученика. Треба имати у виду да терминологија, која је коришћена у програмима наставе и учења, није намењена ученицима и треба је приликом дефинисања конкретних наставних јединица, било за непосредан рад са ученицима, било за потребе уџбеничких и дидактичких материјала, прилагодити узрасту ученика. Програми наставе и учења су наставницима полазна основа и педагошко полазиште за развијање образовно-васпитне праксе: за планирање годишњих и оперативних планова, непосредну припрему за рад као и оквир за преиспитивање праксе развијања планова, остваривања и праћења и вредновања наставе и учења кроз сопствена промишљања, разговор са колегама итд. Зато, уместо израза реализовати програм, боље је рећи да се на основу датих програма планира и остварује настава и учење које одговара конкретним потребама одељења.

Једино праћењем и усвајањем препоручених сугестија, наставник Српског језика и књижевности у школи савременог доба може да оствари све предвиђене циљеве којима се тежи у образовној реформи. Акцентат је неопходно ставити на стандарде, као кровни документ, а затим на принцип индивидуализације наставе (уз диференцијацију наставних садржаја и приступа њима). Савремена школа тражи слободног, креативног и предусретљивог наставника који разуме потребе свих својих ученика, подржава њихову различитост и одазива се њиховим потребама, уз високо стручно и методичко знање.

⁶ Види: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/pg/ministarstva/pravilnik/2019/11/2/reg>; Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања: 11/2019-61, 2/2020-6, 6/2020-118, 5/2021-8, 17/2021-58, 16/2022-2, 13/2023-470, 14/2023-407.

4. Закључак

Богатство избора текстова који нису писани књижевноуметничким стилем, и по претходним и по новим школским програмима, нуди небројене могућности у настави: одмереним радним налезима ученици се могу подстицати да размишљају о највреднијим сегментима прочитаног и о начинима проблематизовања понуђених садржаја у складу са интересовањима ђака новог доба. Научно-популарни и информативни текстови активирају креативно мишљење ученика, подстичу их да изразе свој став о прочитаном и да га аргументовано поткрепе. Радни задаци намењени разумевању ових текстова могу се, путем компаративних и корелативних приступа наставном проучавању, довести у везу са литерарним текстовима и ускладити са исходима учења и стандардима ученичких постигнућа за крај обавезног образовања, на сва три нивоа: основном, средњем и напредном.

Утицај изборних, факултативних, допунских или додатних текстова у настави, како год их ми називали, поред оног који у естетском смислу на ученике врше књижевна дела (најчешће канонске вредности) веома је велики. За разлику од прошлих времена, изборни текстови прописани новим програмима наставе и учења махом су писани књижевноуметничким стилем. Улогу да обликују свест ученика који учи српски језик и књижевност, преузели су научно-популарни, информативни и књижевнонаучни текстови. Оно што је заједничко тим текстовима, укључиваним у школске програме некад и сад, јесте утемељење родољубивих осећања, љубави према родној земљи и нацији; дивљење природним лепотама Србије; стварање слике о херојској прошлости српског народа; величање значајних научника и уметника, њиховог прегалаштва и марљивости. Компликована историја Другог светског рата у нашем поднебљу, глорификована у старим читанкама кроз успехе народноослободилачке војске, данас се ученицима представља кроз страдање Срба, Јевреја и Рома од окупатора и страхоте Холокауста. Књижевни и књижевнонаучни текстови који за своју историјску позадину имају Први светски рат, знатно су заступљенији данас него у прошлости.

Мада се у научно-популарним прозним врстама обично приказују реална збивања, уз појављивање стварних, најчешће знаменитих личности, начин обликовања догађаја, емоције које приповедање изазива код читалаца, елементи нестварног и имагинарног, приближавају ове текстове литерарним и одређују њихову припадност књижевноуметничком стилу. Управо зато се научно-популарни текстови могу разумети као шири надређени термин, у оквиру којег се у настави читају и тумаче и књижевнонаучни текстови, у садејству са литерарним, то јест, књижевноуметничким.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Алексић 1988: В. Алексић, *Читанка за VIII разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника; Приштина: Завод за уџбенике и наставна средства.

Алексић 1996: В. Алексић, *Читанка за 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Гудељ 1978: П. Гудељ, *Ведар дан, читанка за шести разред основне школе*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

Гудељ 1983: *На звезданим друмовима, читанка за осми разред основне школе*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

Димитријевић 2017: М. Димитријевић, *Научно-популарни и информативни текстови*, Горњи Милановац: Прима.

Илић/Петровић 1985: П. Илић и М. Петровић, *Иза шума, иза гора, читанка за V разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Мркаљ 2016: З. Мркаљ, „Типови текстова у настави српског језика и књижевности”, *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних : тематски зборник* [уредник Љиљана Бајић]. Београд : Универзитет у Београду, Филолошки факултет, стр. 203–216.

Образовни стандарди 2010: *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик* [група аутора], Београд: Република Србија; Министарство просвете, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, стр. 15–24.

Правилник 2010: „Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања”, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 2/2010, Београд.

Правилник 2017: „Правилник о програму наставе и учења за пети разред основног образовања и васпитања”, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 9/17, Београд.

Правилник 2018: „Правилник о програму наставе и учења за шести разред основног образовања и васпитања”, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 5/18, Београд.

Правилник 2019: „Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања”, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 5/19, Београд.

Правилник 2020: „Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања”, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 5/20, Београд.

Стандарди у образовању: *Најновији стандарди образовних постигнућа за крај основног образовања*, [www. https://ceo.edu.rs/](https://ceo.edu.rs/); <https://ceo.edu.rs/novi-standardi-postignuca-javna-rasprava/>, преузето 15. 9. 2023.

Zona V. Mrkalj

SCIENTIFIC-POPULAR, INFORMATIONAL AND LITERARY SCIENTIFIC
TEXTS IN THE OLDER PRIMARY SCHOOL CLASSES
THEN AND NOW

Summary

This paper examines the role of scientific-popular, informative and literary texts in school programs and student reading books then and now. The peculiarities of the mentioned types of texts and their influence on the development of students' reading competences are pointed out. Scientific and popular texts included in reading books from the 70s to the end of the last century, as well as those included in new teaching and learning programs, are singled out and named. The need to develop the skill of reading different types of texts with understanding is emphasized. The importance of the mentioned texts in relation to literary and artistic texts is analyzed, when establishing correlative teaching approaches.

Keywords: teaching of Serbian language and literature, scientific-popular texts, informative texts, literary and artistic texts, student achievement standards, reading competences, teaching and learning programs, reading book.